

KAZINCZY EMLÉKEZETE.

Izlés.

(Folytatás és vége.)

NÉMET-GÖRÖG klasszicizmus volt a címke, melyet sokáig Kazinczy izlése fölé függesztettek. Újabban a meghatározás kibővítésére a francia felvilágosodást is odabiggyesztik. Csodálatos illuziója sok irodalomtörténésznek, hogy végeredménynek hiszi a kiindulópontot. Ha sikerült az egyént a korában elhelyeznie, gondolataiban a hatások szövevényét felfedni, lelkére illeszteni a «klasszikus», «romantikus», «barokk», «felvilágosodott» jelzőket, úgy érzi, elvégezte feladatát. Valójában az elemzés akkor kezdendő munkája elől csak kényelmes fogalmak mögé menekült, melyek maguk még tisztázatlanok, bár sokathasznátságukban képzetek és hangulatok seregét idézik. A korszellemmel megjelölés nem megoldás, hanem probléma, nem felelet, hanem kérdés. Természetes, mindenki a korának gyermeke, a kérdés csak az, hogy hogyan? Az uralkodó stílus és világnézet ellenkezőt meg vele haladót egyaránt befolyásol, a lényeges az egyéniség reagálásának, a feléje hangzó sokszínű dallamból a rokon hangokkal együttcsengésnek, a teremtő módosításoknak a vizsgálata. Minden gondolat a nüanszaiban érdekes, minden hatás a változataiban. A lélek egyszerre függő és szabad; a nyert hatást a maga logikájával, külön erőfeszítésével fejleszti tovább, de ugyanakkor akarva-akaratlanul a korszellem logikájának engedelmeskedik. Meg kell szereznie, ami úgyis osztályrészül jut neki — ez a fejlődés titokzatos útja. Örökölt karakter és szerzett szellemiség kölcsönösen visszahat egymásra. A vallott világnézet lassankint magához idomítja az erkölcsi tulajdonságokat, pózokat diktál, életformákat kényszerít elő, viszont maga is alkalmazkodik a meglévő képességekhez, sőt fogyatékoságokhoz. Ha következetes, hibák és erények felolvadnak a szolgálatában, nincs mit hibáztatni, nincs mit dicsérni, mindent szükségszerűnek érzünk. És ez egyszerre igazolása a gondolatnak és az embernek.

Kazinczyban az izlés következetes. Fiatalkori döntő benyomásai vezetnek mindvégig, két akkor megtalált írói ideál: az elegáns erudíciójé és írású Báróczy és az életstílusával képzeletét még a munkáinál is jobban megkapó Goethe. Goethe felé izlésének épp olyan spontán, ösztönös irányzódásával fordul, mint Báróczy felé. Egyéni felfedezéssel, ítélőképessége bizonyítékául érzi meg és szereti benne a magatartást, harmóniát, tökéletességet, melyeknek megingathatatlan szimbólumává csak az utókor szemében nőtt. A klasszicizáló költőt meglehetősen bizonytalanul nézték kortársai és Dessewffy vitája Kazinczyval az ő és Kotzebue elsőbbsége felett csak mai tudatunkkal érződik lehetetlennek. A két álláspont közül akkor szinte a Kazinczyé a merészebb. Nagyon jellemző mondat különben Kis Jánoshoz írt egyik levelében: «Göthe, a kit én leginkább kedvellek a németek írói között, ha talán a hidegebb tisztelet mást illet is». Idézhetném Galántai Fekete János egy megjegyzését, ki a «bárki bármit mond is» bátorságával szegezi le véleményét Goethe kétségtelen tehetsége mellett. Persze, a

trónkövetelőből még jókor uralkodó lett, példát adva rajongóinak a hatalom művészetéből is.

Nagynak lenni a kis lélek ideálja, a nagyokhoz hozzánőni a kivételes. Mindenki, aki fölfelé jutott, élt egy elérhetetlennek tartott, de éppen azért ösztönző, a túlhaladás vágyát felkorbácsoló mintakép. A lehetetlen vállalkozás szédülete bontakoztatta ki a meg nem álmodott új lehetőségeket. Kazinczy egész életén át iparkodott goetheivé válni. A költő növekvő súlya új meg új követelmény volt számára; a mérce folyton magasabbra került és ő lelki izmai megfeszítésével kockáztatta az egyre vakmerőbb ugrást. Benne még eleven volt évszázadok hagyománya: a tanítványnak hasonlítania kell a választott mesterhez, nem különböznie tőle. Báróczynak elragadtatással olvasott Marmontel-regéi után maga is fordít belőlük, köztük közös darabokat. Öreg barátja érzékenykedésére egész őszintén válaszolhatja, hogy éppen a csodálat vitte rá a kísérletre. «Classicus nagyságú Iróknak az a sorsok, hogy tisztelőjük egymással vetekedve próbálják rajtok saját erejüket», — írja néki.

Erőpróbának tartja még egy tekintetben az alkotást. A művésznek nemcsak mesteréhez kell felküzdenie magát, hanem tárgyához is. A téma kötelez — ez a klasszikus alapérzés. Az emelkedettség hangban, stílusban a képzelet alkalmazkódása. Nem enged a féktelen megnyilatkozás vágyának és nem merül el a valóság ezernyi részletének a csábításaiban. Az én és a természet, a romanticizmusnak két, csak látszólag ellentétes pólusa felett lebegve, szenvedélyes tisztánlátással keresi a «dolgok ideáját». (Kazinczy szava.) S ez az idea egyben ideál, újból külső, mint a személyi mintakép, egyszerre megkötő és felszabadító, izlést szabályozó, ihletet adó. «Mely kora az emberiségnek — lelkesedik Kazinczy az antik szobrok láttára — a melyben a mesterség a természettől általlépett az ideálba, sily míveket teremtett. (Dessewffyhez.) Az írás, mint minden más alkotás, az ő tudatában még nem egyéni erők titokzatos felszakadása, rejtett képességek kivirulása, hanem kiegészülés, teljesebbé válás, megközelítése valaminek, ami több nálunk.

Az ideál szó kerül lépten-nyomon tollára a nyelvi elmékedéseiben is. Külföldi példák nyomán használja a «nyelv ideálja» fogalmát, de egyéni az értelmezése és egyéni az a következetesség, mellyel az orthologusok, a franciás izlés megejtettjei, a metafizikus nyelvbölcselek ellen megvédelmezi. Mindezek a nyelv génuszát szögezik szembe vele, a szokást, a nyelvtisztaságot, a francia példát. Ő pedig, bár olykor taktikai okokból alkalmazkodni látszik az ellenfelei szóhasználatához, mint az *Orthologus* és *neologus*ban, általában gondosan ügyel a megkülönböztetésre, a nevek mögött a lényegbeli különbséget érezve. Még 1829-ben is, a Muzáronban Szontagh Gusztávnak egy túlságosan absztrakt ízű fejtegetéséhez kapcsolódva a nyelv természete, szelleme, génusza helyett a maga fogalma mellett érvel. Pályája végén ugyanazért a tételért küzd, melyet a nyelvi harc kezdetén polemikus bátorsággal dobott a köztudatba. «A nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, a minek lennie illik», — írta Báróczy életrajzában 1814-ben. «Izlés kell mindenekfelett» — vallja most, mint akkor. A nyelv génusza beláthatatlan nyelvi gazdagságot sejtet, határozatlan értékeket, lappangó energiákat, amelyeket a költő varázspálcája egy érintésével eleven szépségekké szabadít fel. A génusz meglévő kincsek lelepleződése, önelégültség, stílusmámor, az ideál a nyelvi hiányok bevállása, javításvágy, stíluserőfeszítés. A génusz immanens, az ideál transcendens, fölfelé mutatja az utat. A génusz az önkény, az ideál a függés s mégis az első ellen nem szabad véteni, az utóbbi nevében a hiba is szentesítve

van, ha célra vezet. Az ideál a «beszéd céljához», a «munka neméhez», műfajhoz, tárgyhoz, alkalomhoz hajlítja, csiszolja a nyelvet; megműveli a különben csak vadon virágzót. Kazinczy a magyar nyelv állapotát mérlegelve, még sokszorozottabban érezte a tökéletesítés szükségét. Ezért a fordításláz, az önemésztő buzgalom az idegen szépségek visszaadásában, a szintaktikai mesterkélt-ség. Nem az újság, hanem az újszerűség a fontos, a szerzett jóságok felhasználása, a szavak gyártása kevésbé, mint az új fordulatok. Jellemző, hogy ő maga keveset él egészen új szavakkal, akkor is inkább a szembenállók bosszantására; a jelentéktelen tanítvány, Helmezy, a termékeny és szerencsés szóteremtő. A korára a reformátoroktól és ellenreformátoroktól átszarmasztott nyelv gazdag volt, de csak kevésbé használható — az ő nyelvújítása, mint más kultúrák mozgalmi, kifejező árnyalatokra cserélte a harsogó színeket.

A nyelvújítás alapján racionalista törekvés s Kazinczy célkitűzésében szintén az ész töri igába a nyelvi tényeket. A helyi és egyéni változat azonban újra megmutatkozik, különösen ha melléje állítjuk azt a körülményt, hogy a francia racionalizmus magyar tanítványai többnyire ellenzik és túlzottnak tartják Kazinczy munkáját. A grammatikai szellem Adelung közvetítésével nálunk is puristákat nevel; «franciásaink» féltékenyen őrködnek a nyelv tisztaságán, erősen magyarosak, sőt magyarkodók. A francia kultúra zártsága, belterjes gazdálkodása, a nyelv és a szellem merevsége idegen befolyásokkal szemben a legközvetlenebb, szinte esztétikai hódolatot kiváltó élmény a lelkekre és egyben minta a hazai párhuzamos törekvésre. Harmónikus, közérthető, tökéletes formákban és intézményekben kikristályosodott lényege a könnyen másolhatóság illúzióját kelti. A német kultúrhatás átvételre és asszimilációra, a francia utánzásra és utánteremtésre veszi rá írónkat, a németektől inkább ösztönzéseket, a franciáktól eredményeket próbálnak ellesni. A késznek az átültetése a merőben különböző talajba persze csak félsikerrel jár; ezért nem tudott a francia kultúra hatása a magyar szellemiségben sem ekkor, sem máskor igazán gyökeret verni. Már Bessenyei magyar megfelelőket teremtenie a kinti értékekhez. A fölünyesen eszes Dessewffy a legképtelenebb helyesírással írja az idegen tulajdonneveket, mert a franciák is a maguk ejtéséhez idomítják a nevek alakját. Bacsányi a magyar tudósokhoz szólva Kazinczyval tudatos ellentétben hirdeti, hogy magyarizálni kell az antikot és az idegent, mint ahogy a franciák francizálták. Verseghy, aki *Rikóthy Mátyásával* a querelle des Anciens et des Modernes elkésett hazai harcosa, ugyancsak francia példaadás nyomán az utánköltést tartja helyesnek a pontos fordítás helyett. Így készültek *Költményes Enyelgései* «Ugy bántam akármelly idegen gondolattal, mintha sajátom lett volna és képzelésemnek vezető kezét követvén, sokszor azt olly szabadon megváltoztattam, hogy az enyimnek az idegennel való hasonlatosságát talán még a fürkésző Kritikus sem sajdíthatná meg.» (*Mi a poézis?*) Mindnyájuk szokástisztelete Kazinczy nyelvi ideáljával szemben szintén a francia társas szellem ihletéséből fakad. A francia kultúra ígézetében élnek, ám Kazinczyn nem fog a varázs. Nem érzi a felvilágosodásnak formai vonzóerejét, mely minden etikai és elvi ellentét mellett oly nagy hatással volt Bessenyeire vagy Dessewffyre. «Utálok a francia libertint, a francia filozófust» — írja Guzmicsnak. Kevésre értékeli az irodalmukat, még kevesebbre a nyelvet. Egyszínűségét, erőtlén kedvességét, koldus szegénységét hánytorgatja fel leveleiben, az exkluzivitást, amit mások dicsérnek, ő főbenjáró véteknek látja. A német nyelv sorsát szánja a magyarnak, amely bőven kölcsönzött a franciától és a latinét, amelyet teljesen

átformált a görög hatás. Cicero görögül gondolkodott, amíg latinul írt, németül gondolkodni a magyar beszédben sem hiba, hanem érdem, mert a sokszínűséget szolgálja. A legjellegzetesebb ellentét azonban közte és a franciás izlésűek között az akadémia kérdése. Ezek mindnyájan akadémiát kívánnak a nyelv ápolására (A legegyszerűbb indokolást Verseghy *Tiszta Magyarságában* találjuk: «A hol annyiféle az értelem, valahány a fő, ott egygyeséget csak a hatalom szülhet.»), ő hevesen ellenzi a felállítását, sőt egyenesen veszedelmesnek tartja. «Az akadémia rontanak, nem építenek» — állítja Dessewffyhez írt levelében. Még Széchenyi fellépése után is elégedetlenkedik, mert a nyelvmívelés szerinte az írók egyéni feladata és nem egy társaság szervezett munkájáé. A diktátorok nem szívesen engedik át személyes hatalmukat testületeknek.

Dessewffy a könnyenérthetőségért lelkesedett, Kármán meg volt győződve, hogy «szebb a Fülemile természeti Erdei-tsatsogása a Kanáriai-madár költsön vett módos Süvültésénél», Döbrentei hasznosnak tartotta a kritikát, de csak akkor, «ha nem felette feszes», szerette a geniet, «még kicsapongásaiban is», Bacsányi, aki ifjúkorában értekezést írt a fordítás szabályairól, öregségére gr. Haller László regulátlan fordítását védte, Verseghy a józan ész cégére alatt a természetességet reklamálta a költészetben, a debreceniek is a természettel érveltek, — ennyi «modern» hang között a századforduló bukolikus szabadságvágyától meg nem ejtve egyedül Kazinczy ragaszkodik, elvben és gyakorlatban meg nem alkuvón, vezérlő izléshez, szabályokhoz és a klasszikus ideálhoz: a «fentebb stílushoz». Az ő természetessége nem közvetlen adódik, hanem keresés, formálás eredménye, műalkotás, a műveiben ugyanúgy, mint leveleiben, melyeket a legnagyobb esztétikai tudatossággal írt meg, számítva kiadatásukra. Akárhányszor ijedten tiltakozik barátainál, hogy leveleit nyilvánosságra hozzák, mielőtt ő újból átnézné, javítaná, végleges formába öntené azokat. A mesterkéltég által lesz igazán közvetlen. Romantikus érzékünk a tárgynak, stílusnak, szavaknak keresett egyszerűségét túlságosan elvonatkozottnak, személytelennek érzi s hidegséget, vagy őszinteség hiányt keres mögöttük. Mintha a művészi magafékezés nem lehetne őszinte és csak azt szabadna szenvedélynek tekinteni, ami kitör és eget kér! A klasszikus lélektípus hajtóerőnek fogja fel az élményt, nem témának, nem beszámolni akar, hanem tovább jutni, a nyert impulzus önkényes felhasználásával kivívni az egyedül lényeges formai eredményt. Költészetét az egysikű énlírában eltompult izléssel fogjuk csak fel személytelennek. Nem szubjektív, több annál; familiáris. Két jellemző műfaja: az idill és a költői levél is ezt bizonyítja. Idillt írni XIX. századi költőnek nem sikerül; zsánerképpé, ahol a jellegzetességen és nem a hangulaton van a hangsúly, vagy társadalmi ellentétek szimbolumává élesedik a keze alatt. A tiszta idill önmagáért való játék a képzeletnek kedves tárgyakkal, zárt képszerűségében szemérmes vallomás a lélek vágyairól. Ezért kedves Kazinczy szívének, akárcsak az epistola, melyet antik minták nyomán a legszemélyesebb vonatkozásokkal, baráti nevekkkel és jellemzésekkel, közös emlékekre célzásokkal sző tele. Személyes indíték, hála, tisztelet, csodálat sugallja a korabeli líra legrepresentatívabb formáját, az ódát is, melybe a későbbi «közvetlen» költőknél soha sem látott bőségben és nyíltsággal olvadnak az élő emberekre és friss eseményekre való utalások.

Az elvonatkozás kétségtelenül meg van, de tudatos művészi áldozat. A klasszikus izlés maga szab korlátot magának s tisztában van vele, mit hagy a korlátokon kívül. Nem érzéketlen, csak nem hagyja helyben a kívülmaradottat. Ebben különbözik elvben mindent méltányoló, de valójában sokszorosan szín-

vak mai izlésüinktől. Állásfoglalása kiválogatás, tetszése szoktatás eredménye. Az ösztönös gyönyörködés a fegyelmezés, ránevelés, izléskényszer útján emelkedik újból magasabbrendűen ösztönössé, második természeté. Az izlés feladata azonban nemcsak a kifejlesztés, hanem az elnyomás is; nem minden tetszés helyes. Amíg az erkölcsi dolgokban már régen természetesnek tartjuk, hogy ösztöneinknek felborzolóadásai nem mind erősödnek akarattá és elfogadjuk a különféle fékező erők valóságát, az esztétikában a párhuzamos jelenséget abszurdnak érezzük. A klasszikus tudat számára azonban a tetszés is ellenőrzés alatt áll, akár az akarat. Ereje tudatában értékelőn mer szembenézni a lénytől idegen irányokkal, míg mi gyengeségünk érzésében «beleélni» próbáljuk magunkat a legellentéesebb stílusokba. Kazinczyban is az izlés elfogult, de nem vak. Közkeletű felfogás, hogy nem volt érzéke Csokonai népies eredetisége iránt. Ezzel szemben recenziójában Csokonai legjobb verseiként a következőket idézi: *Bordal, Parasztdal, Kulacsomhoz, Ivó-dal, A szegény Zsuzsi, Farsangfarkán*, ezek között is kiemelve, mint különösen tetszőt a *Parasztdalt* és a csikóbőrös kulacsához írt dévaj nótát — szóval egytől-egyig népies és eredeti darabokat. A verseket a címekhez hasonlóan némi változtatásokkal adja, ami a verscsiszolás e korszakában általános szokás volt. A szorosan vett ritmusjavítások mellett több helyen maga árnyalja parasztibbra a hangot. Így lesz nála «Jancsim»-ból «Jankóm», «kellett»-ből «kelle», a «kuckóban» helyett «kucikban». Legfeljebb a *Parasztdal* «gatyában hagyj» kitételét enyhíti «egy ingben hagyj»-ra; ez már izlésbe vágott. Felismeri a sajátos értéket, de elutasítja, amidőn véleménye szerint jogtalan területre csap át. «Csokonay valóban Tenniers. Mint ragyogna ő, ha csak Tenniers akart volna inkább maradni, mint hogy ódaköltő is leve.» A «sustorogó» ódákat már nem tudja neki megbocsátani; a műfajok stílushierarchiáját nem szabad megbolygatni. A fentebb stílus különben az ő szemében — láttuk — nem az egyöntetű, uniformizált, absztrahálódott nyelv, amilyennek a franciát érzi, hanem sokszínű, művészi ötvény minden nem, minden író más-más hangjából. A latin írók közül sem Vergiliust, hanem Sallustius szereti legjobban, kinek a stílusát magáracélnon így méltatja: «Benne együtt a Cátói rusticitása és a Gabiniusok asszonyi kendőzködése; a férfias és a puhult, a hazai és a' idegen, a későbbi kor vidám színe és a hajdani fanyar, a nemes és a nemtelen s a két ellenkező nem ritkán szoros szomszédságban, de mindég varázs erővel, varázs kellemmel, mindég méltóságban». (*Magyarázatok Sallustiusnak fordításához.*)

Csokonai igazi nagysága azért rejtve volt előtte, a «trillás, Lillás» dalok izére nem jött rá, a *Reményhez* précieux szépségeit hitvány réznek ítélte Szemere szonettjének tiszta aránya mellett. (Különben Szemere *Reménye* igen szép vers és megfordítva sem találta a hasonlat.) Berzsenyiért, kinek költészete lényegben a legrokonzóbb az ő elveivel, minden csodálata mellett sem tudott úgy lelkesedni, mint a szorgalmas superintendens Kis Jánosért, akit ő és Kölcey a magyar nemzet nagy filozófus poétájának tartott, holott csak idegen gondolatok erőltetett ismétlője, idegen versek bágyadt utánérzője volt. Csokonai és Berzsenyi, bár a befolyása alatt, alapjában mégis tőle függetlenül nőttek a kor legnagyobb költőivé (Berzsenyi lélekrokonsága nem közvetlen hatás), a tanítványok seregében nem akadt kivételes tehetség, az új generáció költői oly utakra tértek, melyeket a szent öreg szentségtelennek érzett. Tévedett, nem bírt genieket elővarázsolni, nem ismerte fel a csirázó új értékeket — szóval meg voltak benne a kritikusok eredendő hibái. De ha a nagy tehetséget nem is, a nagy verset biztos kézzel tapintja ki. Dayka *Titkos búját, Esdeklését, Szemere*

egy-két költeményét az ő entuziazmusa szentesítette remekművekké, a Himfy-dalokból antológiáink még mindig azokat a darabokat idézik, amelyeket ő emelt ki a pergő sokaságból. Melléfogás és rátalálás egybeível az izlésében, mint az egyéni hibák és erények, a versengő féltékenység és a kétségtelen vezetésre hivatottság a vezéri szerepében. A negatívum is alkotó erő.

Vajjon a kritikusnak csakugyan bűne a tévedés és feladata a felismerés? A legnagyobb kritikusok példája mutatja, hogy nem. A teremtő kritika mindenkor abban látta hivatását, hogy irodalmi ideálokat tűzzön ki, az izlést tudatosítsa, az alkotóerőket ösztönözve, a közönséget nevelve kedvező intellektuális légkört teremtsen. És természetesen értékeljen, de a maga bevallott és vallott elvi álláspontjáról. Mérték csak mértékkel lehet, az elvi elfogultság szükségszerű; csak akkor figyelünk fel reá, ha magunk is elfogultak vagyunk — más irányban. A kortársi helyeslés és kárhoztatás többnyire egész más indokolással tér vissza meg fordul visszájára az utókor ítéletében; nem igazolás vagy cáfolatról van szó, hanem újramérésről. Látszólag ez relativitást jelent, az ítéletnek a kor uralkodó világnézetéhez vagy uralkodó egyéniségeihez kötöttségét. Valójában csak az igazság sorsa relatív, nem maga az igazság. A magasabbrendű eszme, az idők hullámvászában bármilyen mélyre süllyedjen más, szerencsésebb gondolatok mellett, megőrzi szellemi rangját. Vannak örök ideálok, melyeket szem elől veszteni lehet, végkép megtagadni nem. Vannak örök tanítók, akik bármilyen mellőzöttek, élő erőknél maradnak meg. A klasszikus izlés és történeti képviselői ilyenek. Közéjük tartozott Kazinczy is, egyénisége, vezérszerepe, izlése az ő tipikus vonásaikat viselte. Hatása szétsugárzott, ha nagyon különbözően tört is meg az utódok lelkében. Egy század óta akarva-akaratlanul minden magyar író az adósa. Mai ziláltlelkű korunkban pedig egyszerre nagyon közel érezzük magunkhoz és tanulságot áhító bizalommal fordulunk hozzá, az izlés mesteréhez.

Halász Gábor.

HŐS.

Összeszortított ajkkal,
 Ökölbe fogott kézzel
 Indultam el utamra,
 Megvívni száz veszéllyel.
 Fejemen vassisak volt,
 Ércpáncél védte mellem
 És mentem kivont karddal
 A harcok élet ellen.

De találkoztam veled,
 S mosolyra nyílt az ajkam,
 Ujjam lágyan kisimult,
 Mert kezedet akartam.
 Kardomat leoldottam
 És eldobtam a páncélt,
 S az erdőbe siettem
 Egy csokor vad virágért.

Falu Tamás.